

УДК 343.985:343.76

Бузинарський Михайло Юрійович — старший викладач кафедри кримінального права і судоустрою Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука

Дослідження елементів криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна, вчинених шляхом підпалу організованими злочинними групами

У статті проведено комплексний аналіз елементів криміналістичної характеристики, а саме предмету злочинного посягання та способів підготовки, вчинення і приховання злочинів щодо знищення та пошкодження майна шляхом підпалу.

Ключові слова: криміналістика, характеристика, підпал, пожежа, підготовка, вчинення, приховання, сліди, злочин.

Актуальність теми даної статті обумовлена тим, що успіх розслідування будь-якого злочину багато в чому визначається вмінням слідчого проникнути не тільки в кримінально-правову, але й у криміналістичну його сутність. Правильно ж розібратися в криміналістичній сутності вчиненого діяння слідчий може лише за певних умов. Для цього він повинен мати уяву про типові криміналістично значимі риси різних видів злочинної діяльності, а також уміти цілеспрямовано виявляти необхідну для цього криміналістичну інформацію в кожному конкретному злочині і зіставляти її з криміналістичною характеристикою відповідного виду злочину.

У науковій літературі питанням дослідження елементів криміналістичної характеристики загалом присвятили свої роботи такі науковці, як Р. С. Белкін, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмичов, В. К. Лисиченко, В. А. Образцов, І. Ф. Пантелєєв, В. Ю. Шепітько та інші. Окремі аспекти дослідження елементів криміналістичної характеристики підпалів були предметами наукових досліджень М. В. Безуглова, А. С. Григор'яна, Г. Г. Зуйкова, Г. Н. Казакова, В. В. Колеснікова, В. Г. Лу-

кашевича, С. П. Мігрічева, Г. М. Степанової, М. Л. Цимбала, М. П. Яблокова та інших. Аналіз зазначених праць свідчить, що в них, при всій їх позитивній оцінці, питання дослідження елементів криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу не одержали достатнього розвитку. Саме відсутність досліджень даної проблематики впливає на реальний стан справ, який підтверджується офіційними даними Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. У 2008 році було зафіксовано 73 надзвичайних ситуації державного характеру, що трапилися в результаті підпалу, в яких загинуло 209 осіб та 140 отримали тяжкі тілесні ушкодження. За перші 5 місяців 2009 року було зафіксовано 31 надзвичайну подію державного характеру, в результаті яких 95 осіб загинуло [1].

Метою даної статті є проведення комплексного аналізу предмету злочинного посягання та способів підготовки, вчинення і приховання злочинів щодо знищення та пошкодження майна шляхом підпалу організованими злочинними групами та вироблення на цій основі рекомендацій правоохоронним органам, які розслідують дану категорію злочинів.

Предмет злочинного посягання є одним із необхідних для всіх злочинів елементів, що мають криміналістичне значення і входять до криміналістичної системи механізму будь-яких злочинів, у тому числі й умисного знищення або пошкодження майна, здійсненого шляхом підпалу, як реального явища.

Предметом посягання умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу може бути будь-яке майно, що представляє матеріальну цінність. На відміну від розкрадання як предмет злочинного посягання можуть виступати і такі цінності, які не можуть бути викрадені (будівлі, споруди та інша нерухомість).

Додатково в процесі даного злочину можуть постраждати життя і здоров'я людини.

За даними нашого дослідження, предметом підпалу найчастіше є транспортні засоби (55,8 %), житлові будинки (17,3 %), дачі та садові будівлі (9,2 %), присадибні споруди (8,0 %), торгові підприємства (6,2 %). Саме ці дані допомогли нам виявити певний взаємозв'язок між предметом підпалу і особою злочинця. Так, підпал автомашин і гаражів у більшості випадків (89,5 %) здійснюють особи чоловічої статі з мотивів помсти, нанесення шкоди з метою здирства, отримання страхового відшкодування (зокрема, поодиноці (37,3 %); у складі організованих злочинних групи (62,7 %).

На наш погляд, предмет підпалу має в криміналістичному плані істотне значення, оскільки пізнання його особливостей сприяє встано-

вленню способу підпалу, визначення наслідків підпалу, встановленню підозрюваного, співучасників і складу злочинної групи, обставин, що сприяли скоєнню злочину. Наприклад, встановлення підозрюваного по предмету підпалу досягається шляхом постановки і вирішення питань про те, особи якої категорії частіше роблять замах на подібні предмети, хто міг бути найбільш зацікавлений у посяганні на даний предмет. Саме дослідження найбільш типового предмету умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу є одним із важливих структурних елементів криміналістичної характеристики даних видів злочинів.

Найважливішим елементом криміналістичної характеристики даних видів злочинів є спосіб їх учинення. У ньому полягає найбільший обсяг цінної криміналістичної інформації про механізм і засоби підпалу, про умови і обстановку, за яких він готувався і був учинений, про особу злочинця тощо. Тому, з точки зору криміналістики, спосіб знищення або пошкодження чужого майна необхідно розглядати і як обраний злочинцем прийом здійснення самого акту злочинної діяльності, і як засіб пізнання істини у справі.

Сьогодні активному дослідженню піддається і така, пов'язана зі способом скоєння злочину, криміналістична категорія, як механізм злочину.

Деякі автори під механізмом злочину розуміють систему достатньо тривалих різноманітних дій, що характеризують в основному тимчасовий і динамічний зв'язок окремих етапів, обставин і чинників, які залишають сліди в пам'яті свідків і в матеріальній обстановці [2, с. 114].

О. В. Челишева визначає дане поняття як єдиний процес взаємозв'язку і взаємодії суб'єкта злочинної діяльності, предмету посягання, жертви, знарядь і засобів скоєння злочину, а також елементів обстановки його вчинення і злочинного результату [3, с. 13].

Р. С. Белкін визначає механізм злочину як складну динамічну систему, що визначає зміст злочинної діяльності, і відносить до його елементів суб'єкт злочину, відношення суб'єкта злочину до своїх дій, предмет посягання, спосіб злочину (як систему детермінованих дій), злочинний результат, поведінку і дії осіб, які виявилися випадковими учасниками події, обставини, що сприяють або перешкоджають злочинній діяльності [4, с. 41].

Виходячи з цих міркувань, спосіб скоєння злочину є одним із елементів механізму злочину.

Проаналізувавши наукові точки зору з приводу поняття способу скоєння злочину, під останнім можна розуміти систему дій з підготовки, скоєння і приховання злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особи, таких, що можуть бути пов'язаними з вибіркоким використанням відповідних

знарядь або засобів і умов, місця і часу та об'єднані загальним злочинним задумом.

Під знищенням розуміється така зовнішня дія на матеріальні предмети, в результаті якої вони припиняють своє фізичне існування або приводяться в повну непридатність для використання за цільовим призначенням. Знищене майно вже не може бути відновлене в первинному вигляді шляхом ремонту, заміни частин і т. д.

Пошкодження — це така зміна властивостей майна, при якому істотно погіршується його стан, втрачається значна частина корисних властивостей і воно стає частково або тимчасово непридатним для господарського чи іншого цільового використання. На відміну від знищення, що означає непоправну втрату майна, пошкодження означає лише якісне погіршення предмету, яке може бути усунене шляхом реставрації, ремонту і т. д.

Підпал у криміналістиці варто відносити до категорії так званих загально небезпечних способів.

До загально небезпечних способів знищення майна відносяться випадки, коли винна особа для досягнення злочинного результату використовує сили, що відносно легко приводяться в рух і швидко розростаються в невіддатливі обмеженню та управлінню стихійні сили, небезпечні для великої кількості майна і безпеки людей (у разі підпалу такою силою є вогонь).

Таким чином, загальна небезпечність підпалу полягає в тому, що в результаті його здійснення виникає пожежа, тобто стихійне, некероване горіння, здатне заподіювати велику шкоду.

Тому розуміння підпалу як злочинного діяння неможливо без розуміння природи пожежі.

Законодавче визначення пожежі в Законі України “Про пожежну безпеку” на сьогоднішній день відсутнє, що призводить до певних колізій в термінології понятійного апарату. Пожежа — неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується у часі і просторі.

Пожежа — неконтрольоване горіння, що заподіює матеріальний збиток та шкоду життю і здоров'ю громадян, інтересам суспільства і держави.

На підставі викладеного, поняття підпалу як способу здійснення умисного знищення або пошкодження майна можна визначити як умисну термічну дію на об'єкт відкритим вогнем, що призводить до виникнення пожежі, тобто неконтрольованого горіння, і що призведе до часткового пошкодження або повного знищення об'єкту.

Виявлення найбільш поширених способів умисного знищення або пошкодження чужого майна, здійсненого шляхом підпалу, їх дослідження і класифікація мають велике практичне значення, оскільки це дозволяє виявити у них відповідні інформаційні властивості, що є результатом об'єктивного прояву в навколишньому оточенні характерних ознак даного способу.

На наш погляд, саме такі ознаки, будучи виявленими слідчим, дають йому можливість орієнтуватися в розпізнаванні того або іншого способу підпалу. А виявлення типових способів знищення або пошкодження чужого майна, здійсненого шляхом підпалу, може бути основою для висунення версій, визначення напряму розслідування і найбільш доцільних шляхів розшуку злочинця, встановлення і подальшого усунення обставин, що сприяють здійсненню підпалу.

Аналіз способів підпалу дозволяє виділити в кожному з них відповідні складові елементи криміналістичного характеру: спосіб приготування до підпалу, спосіб його безпосереднього здійснення і спосіб його приховання.

Перерахована диференціація дій винного за ознакою стадійності їх вивчення дає можливість детальніше досліджувати особливості підготовки, здійснення і приховання підпалів, а на основі знань про ці особливості дозволяє слідчому встановити і викрити винного. Дії злочинця по підготовці до підпалу, його здійсненню та прихованню знаходяться в глибокому взаємозв'язку, складаючи в цілому спосіб конкретного підпалу, оскільки вони обумовлені єдиним планом і задумом.

Важливим елементом криміналістичної характеристики способу здійснення підпалу є аналіз способів проникнення на об'єкт підпалу. В ході проведеного нами дослідження, були виявлені такі способи:

— правомірний вільний доступ (зустрічається у 32,4 % подій). Поширеність даного способу пов'язана з тим, що значна частина підпалів відбувається на ґрунті особистих неприязних відносин, які загострюються в час різних сварок. У цих випадках винна особа потрапляє на об'єкт підпалу з дозволу власника і лише потім скоює злочин;

— неправомірний вільний доступ (зустрічається у 20,5 % подій). Визначається коли злочинець проникає на об'єкт підпалу, не долаючи ніяких перешкод;

— без проникнення на об'єкт підпалу, коли винна особа, наприклад, підкладає засоби запалення під двері квартири (27,9 %);

— занедбаність джерела запалення всередині об'єкту без безпосереднього проникнення туди самого злочинця (11,2 %);

— пошкодження засобів, вікон, підбір ключів і т. п. (8,0 %) (даний спосіб в основному застосовується для здійснення підпалу при прихованні майнових злочинів).

Здійснюючи підпали, злочинці переслідують мету — знищити або пошкодити майно потерпілого і в той же час бажають приховати злочинний характер своїх дій і залишитися невикритими. Для цього вони обирають такий спосіб підпалу, який забезпечує оптимальне досягнення злочинної мети та інших завдань в умовах обстановки, що склалася.

Саме вибір способу підпалу детермінується об'єктивними і суб'єктивними обставинами, за яких відбувається підготовка, здійснення і приховання підпалу. При цьому об'єктивні чинники, перш за все це особливості предмету підпалу і його обстановки, значно більше впливають на зміст дій, сукупних складових способу підпалу, на вибір його засобів, ніж особисті властивості винного.

Так, ставлячи за мету знищити або пошкодити майно, вибір способу підпалу злочинці погоджують зі ступенем займистості та вогнестійкості предмету посягання, а також з іншими об'єктивними умовами, такими як пора року і доби, стан погоди, місце знаходження предмету підпалу та ін. У тих же випадках, коли для реалізації злочинного задуму на шляху осіб виникають які-небудь перешкоди, враховуючи обстановку, що склалася, злочинці або відмовляються від здійснення підпалу в даний момент, або вибирають інший варіант здійснення злочинного наміру.

Як показало проведене нами дослідження, значна частина підпалів заздалегідь готується (65,8 %). Тобто, винні особи заздалегідь продумують зміст і послідовність дій з реалізації свого злочинного задуму і приховання слідів злочину, визначають час здійснення підпалу, підбирають, виготовляють і набувають засобів і знарядь здійснення підпалу, підшуковують співучасників і розподіляють ролі між ними.

Також, готуючись до скоєння злочину, злочинці пристосовуються до обстановки, що складається. Для цього вони використовують обставини, що сприяють скоєнню злочину (наприклад, відсутність тих, хто проживає в будинку), а нерідко самі створюють умови, що полегшують досягнення мети (виводять з ладу засоби пожежегасіння).

Підпали майна здійснюються різноманітними способами. Пояснюється це, перш за все, різноманітністю засобів і знарядь, які обираються для їх здійснення.

Так, за ступенем підготовки використаних злочинцями засобів і знарядь виділяють наступні способи підпалів: 1) з використанням засобів, що знаходилися на місці їх здійснення; 2) з використанням допоміжних засобів і знарядь, приготовлених заздалегідь.

У свою чергу, способи підпалів з використанням заздалегідь підготовлених засобів можна підрозділити на: а) способи із застосуванням засобів, для виготовлення яких потрібні спеціальні знання; б) способи із застосуванням засобів, для виготовлення яких не потрібні спеціальні знання.

Найбільш поширеним є спосіб підпалу з використанням засобів, що знаходилися на місці його здійснення (52,3 % вивчених нами справ). Для нього характерна відсутність з боку винного дій зі спеціальною попередньої підготовки до вчинення підпалу, оскільки для займання запалюваних предметів, матеріалів і речовин не вимагається значного вогняного імпульсу. Такими засобами є всі легкозаймисті матеріали, які можуть потрапити у поле зору злочинця в місці, де він має намір вчинити підпал (папір, вата, ганчірки, сіно і т. д.). Вогонь у таких випадках зазвичай викликається за допомогою сірників, запальничок, недопаленої сигарети і т. п.

На наш погляд, “техніка” підпалу тут досить проста, саме горіння розвивається швидко, а час між виникненням вогню і його виявленням виявляється нетривалим. У цьому випадку, злочинці, як правило, не встигають далеко сховатися і тому можливо слідчо-оперативній групі організувати їх пошук і переслідування.

Варто відмітити, що підпали, які здійснюються аналізованими способами, іноді важко відрізнити від пожежі, причиною якої є необережне поводження з вогнем. При таких підпалах на місці події рідко вдається встановити вогнище пожежі, у зв'язку з чим зростає роль свідчень очевидців початкового етапу процесу горіння.

Тому, у випадках підпалів, здійснених за допомогою підручних засобів, які знаходяться на місці події, органи дізнання і слідчий особливу увагу повинні приділяти виявленню і дослідженню матеріальних слідів на місці пожежі та прилеглої до нього місцевості, які можуть бути важливими джерелами криміналістичної інформації.

За даними нашого дослідження, 43,7 % підпалів майна здійснювалися з використанням допоміжних, заздалегідь підготовлених засобів. До таких засобів відносяться найбільш доступні для придбання легкозаймисті рідини і речовини, що повністю згорають: газ, бензин, солярка, фарба та ін. Даний спосіб, як правило, призводить до спричинення тяжкого збитку і найпоширенішим випадком його використання є підпал автотранспорту.

Саме матеріальним свідченням того, що легкозаймисті рідини були підготовлені злочинцем заздалегідь, є виявлення на місці події тари, в якій вони знаходилися, а також невиправданість знаходження тих або інших запальних рідин у місці виникнення пожежі.

У тому ж випадку, якщо предмети, що послужили засобом підпалу, виявлені, а в процесі огляду місця події і при допиті свідків з'ясовано, що вони не знаходилися до пожежі на місці події і прилеглих до нього ділянках, то можна припустити, що хоча вони і є простими засобами, але могли бути заздалегідь підготовлені злочинцем і принесені на місце події. Серед принесених з собою предметів переважають виготовлені з паперу побутові предмети, що мають багатощарову структуру (рулони туалетного паперу, журнали, газети і т. д.).

Підводячи висновок викладеного вище, варто зазначити, що дослідження слідчо-оперативною групою особливостей підпалів можливе за умови встановлення:

1) використання легкозаймистих речовин на початковій стадії горіння, яке може супроводжуватися ознаками, специфічними для горіння даної речовини (характер диму, полум'я, запах і т. п.), тому очевидцям пожежі повинні бути поставлені питання, направлені на з'ясування цих обставин;

2) прикмети злочинців, які можуть бути помічені сторонніми особами, у той момент коли злочинці зайняті підготовкою і вчиненням підпалу із застосуванням допоміжних речовин і матеріалів;

3) на місці злочину, на одязі і руках злочинця можуть зберегтися сліди підготовки і скоєння злочину, тому, при огляді місця події необхідно звертати особливу увагу на кількість і локалізацію вогнищ пожежі;

4) виявлення слідів і речових доказів, що свідчать про підпал і способи його здійснення (тара з-під легкозаймистих або горючих рідин, сліди речовини, використаної для підпалу і т. п.), а також інших слідів, залишених злочинцем, зокрема слідів ніг, рук, знарядь злочину;

5) особа, яка вчинила підпал, може видавати себе за очевидця і бути допитаною як свідок. Тому, оцінюючи свідчення, слідчий повинен проаналізувати, чи не повідомив свідок про такі деталі горіння, які міг бачити тільки палій.

Оскільки здійснення підпалу названим способом вимагає певної обстановки, то при розслідуванні потрібно обов'язково зіставити обстановку, зафіксовану при огляді місця події, з обстановкою на цьому місці до пожежі. Саме це допоможе зекономити час та досягнути вирішення завдань, визначених перед слідчо-оперативною групою.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.mns.gov.ua/index.ua.php?m=0>.

Борьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

2. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений и типичные условия расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1979. — Вып. 30. — С. 114—118.

3. Чельшева О. В. Криминалистическое учение о механизме преступления : [учеб. пособие] / О. В. Чельшева ; [под ред. И. А. Возгина] . — СПб., 2001. — 137 с.

4. Белкин Р. С. Криминалистика : краткая энциклопедия / Р. С. Белкин. — М., 1993. — 111 с.

В статье проведён комплексный анализ элементов криминалистической характеристики, а именно предмета преступного посягательства и способов подготовки, совершения и сокрытия преступлений относительно уничтожения и повреждения собственности путём поджога.

The article is devoted to the complex analysis of the elements of criminalistics description, namely the article of the criminal trespass and methods of preparation, realization and concealment of crimes, in relation to the the elimination and damage of property by an arson.

Стаття надійшла до редакції журналу 20 жовтня 2009 року.